

OBSERVAȚII ASUPRA INTENSIFICATORILOR NEGATIVI ÎN LIMBA ROMÂNĂ VECHIE

COMMENTS ON NEGATIVE INTENSIFIERS IN OLD ROMANIAN

(Abstract)

In Old Romanian (as well as in Modern Romanian) the negator *nu* is sometimes accompanied by adverbs which work as intensifiers of the propositional negation. Both negative or positive elements keep the same significance throughout the centuries. On the other hand the syntactic patterns are not the same. As we have checked entirely a corpus of texts from different times we have noticed an obvious tendency of rising use of the intensifiers *nici* and *cumva* as used in Contemporary Romanian.

Key-words: old Romanian, negation, negator, intensifier, negative pattern, subjunctive.

În limba română veche (la fel ca în româna modernă) în propoziția negativă marcată prin negatorul *nu* sunt inserate uneori adverbiale care au rolul de a intensifica sau de a preciza negația. Intensificatorii sunt termeni negativi – *nici/nece/neci/neci*, *nececum/necum*, *nici/nece/neci/neci* întru un/cu un chip, dar și pozitivi – *cumva*, *cândva*, *deloc* etc.

Intensificatorii enumerați păstrează aceeași semnificație și în româna actuală. Din perspectivă sintactică însă, în textele originale sau traduse din secolele 16–17 se observă modificări ale contextelor cu *nici* și *cumva*.

1. Tipare cu *nici*

În limba română veche *nici* cu variantele *neci*, *nece*, *nice* apare în două ipostaze: (i) negator propozițional și (ii) intensificator al negației.

1.1. Textele românești – originale sau traduse – din secolele 16–17 evidențiază folosirea curentă a unui tipar sintactic dispărut în româna modernă standard: P_{1finită}[NEGATOR PROPOZIȚIONAL *nu*] + P_{2finită}[NEGATOR PROPOZIȚIONAL *nici*]:

- (1) a. [**nu**-i iaste dată prespre voia lui]_{p1}, [**nice** l-ai luat cu de-a sila den țară]_{p2} (DÎ.XC.1593).
 b. [**nu** se rușenează de față împărătească]_{p1}, [**nice** se teame de Dumnezeu]_{p2} (MC.1620: 70^r).

Nici funcționează ca negator propozițional nu numai în structuri bipropoziționale de felul celor de mai sus, unde se poate invoca fenomenul de anaforă – relația semantică în care *nu* este antecedent (sursă). *Nici* este înregistrat ca marcator propozițional și în alte construcții, în care uzul și normele limbii române standard impun coocurența lui *nu* antepus formei verbale:

- (2) a. *și gice c-au fost fără început, la Dumnedzeu, care lucru nice jidovii credzură* (CC¹.1567–8: 3^v).
 b. *Fu Duca împărat și domniia bine, că nice se foarte înălța, nice se iară lăsa, ce mergea pre cale împărătească* (MC.1620: 134^v).
 c. *Pentru aceie, nice s-au apropiat de oaste* (CLM.1700–50: 299^r).

1.2. Ca intensificator al negației *nici* apare în propoziții negative marcate prin negatorul propozițional *nu*, fiind antepus unor constituenți propoziționali – singulari (3a), binari (3b–c) sau „înșiruiți” (3d). În ultimul caz *nici* marchează cumulul de informație.

- (3) a. *Deaci nice acestora nu se cade a se însura u[n] cu alaltu* (Prav.1581: 221^v).
 b. *nu putem înțeleage nece voia, nece leagea lu Dumnezeu* (CC¹.1567–8: 239^v).
 c. *Nu am știut cine au făcut ție lucrul acesta, nici tu nu mi-ai spus, nici eu nu am auzit, fără numai astăzi* (BBJ.1795: 19).
 d. *nu strângereți aur, neci argint, neci bani în pungile voastre. (...) neci taistră pre cale, nece doao veșminte, nece încălțăminte, neci toiag, că vreadnic iaste lucrătoriu l platei sale* (NT.1648: 12^v).

1.3. Lucrările de specialitate menționează faptul că în textele vechi pronominalul propriu-zis sau adjectivalul negativ „nu este încă sudat”. „Formele cuantificatorului negativ, insuficient sudate, permiteau intercalarea prepozițiilor, inclusiv în textele din a doua parte a epocii” (sec. 17–18 n.n.) (Stan 2013: 56)

Observația se referă la structuri de tipul celor de mai jos:

- (4) a. *Și nu lăasă [nece pre unul] să meargă după Sine, numai Pătru și Iacov și pre Ioan, fratele lui Iacov* (NT.1648: 47^r).

- b. [*Nice de una*] de-aceasta n-au pomenit Domnul Hristos (CazV.1643: 350^r).
- c. Și den mânie se face pizma și n-are tocmeale niceodată [*nice cu un om*], ce cu toț se ceartă (FD.1592–604: 489^r).
- d. dece nu li-i [*nice de un folos*] (ȘT.1644: 19).

Aceste structuri sunt consecvent și frecvent folosite în textele secolelor 16–17, dar și în prima jumătate a secolului 18.

- (5) a. Era la Ștefan vodă dărbanii foarte mbrăcați bine, după credința ceaia ce făcuse, de stătusă cu dânsul la rădicarea boierilor; cum n-au fost [*nice la o domniie*] grijită bine pedestrimea (CNM.1700–50: 177^v).
- b. fără aceaste trei bunătăț nu iaste cu puțință [*nici cu un mijloc*] să se mântuiască creștinul (AD.1722–5: 21^r).

Considerăm că aceste construcții descrise, din perspectiva limbii române moderne standard ca „dislocare a cuantificatorilor” se înscriu în aceeași categorie a structurilor cu intensificatorul negativ. *Nici* se plasează în fața constituentului focalizat, și pentru că acesta este un grup prepozițional, *nici* precedă prepoziția.

- (6) a. Ci nimica nu au folositu, că *nici* [*cu o ispravă*] s-au întorsu solii săi înapoi (ULM.~1725: 82^r).
- b. Și acel sfat și gând dete Dumnedzău de nu-i fu *nice* [*de un folos*] (NL.1750–66: 144).

Începând din secolul 18 se observă tendința de schimbare a structurii prin deplasarea spre dreapta a lui *nici*.

Altfel spus, în textele din secolul 18 tiparul [*nici* + Grup prepozițional] alternează cu structurile – mai puțin reprezentate – [prepoziție + *nici*]. Compară (6), (8) cu (7).

- (7) a. La *nici* o văduvă și [*la nici*] *un sărac* să nu-i faceți rău (BBJ.1795: 73).
- b. Și să nu spurcați sufletele voastre [*cu nici*] *o târâitoare* ce să târă pre pământ (BBJ.1795: 102).

Rezistența structurii cu *nici* pe primul loc pare să fie corelată cu ocurența prepoziției *într[u]*:

- (8) a. Eu am auzit că mai scump decât aicea nu să vinde nicăierea, [*nici într-*]un târgu, că mi-au spus neguțătorii carii umblă aici (Sind.1703: 113^r).

- b. *Nu va fi ție slobod să jertvești paști, [nici într]-o cetate de ale tale, care Domnul Dumnezeuul tău le dă ție* (BBJ.1795: 173).
- c. *Și, auzind noi aceastea, s-au înfricoșeat inima noastră, și [nici întru] unul dintră noi nu au rămas duh de cătră fața voastră* (BBJ.1795: 192).

1.4. Forța de intensificator nu este încă slăbită în această perioadă a limbii, un argument fiind și existența contextelor în care *nici* – integrat într-o propoziție negativă cu marcatorul propozițional *nu* – este antepus în imediata apropiere a formei verbale „pline”.

- (9) a. *Că Jidovii nu să [nice ating] de Samareani* (CazV.1643: 158^v).
- b. *Pusesă Mihai vodă și un domnișor, anume Marcul vodă, căruia numele nu să [nice povestește], pentru scurtă vreme ce au avut acel domnișor și nu să află numele aceștii domnii la letopisăte streine* (CNM.1700–50: 166^v).
- c. *Și au pus și de tot omul bejenariu să dè câte 2 lei, și oamenii nu avè ce mânca, că era săcșorul de făină câte 15 lei, și încă nu să [nici găsiè]* (NL.1750–66: 247).

Observațiile de sub 1.2.–1.4. ne permit să avansăm ipoteza că în perioada la care ne referim *nici* funcționează în toate situațiile ca intensificator al negației cu natură adverbială. Prin structuri precum cele de sub (7) și (3d) *nici* glisează spre ipostaza de formant al pronominalului negativ sau de conector (conjunție), gramaticalizându-se de abia spre sfârșitul secolului 19.

2. Tipare cu *nu* [...] *cumva*

În textele din limba română veche (secolele 16–18) asocierea adverbialului intensificator *cumva* cu forma verbală de subjonctiv negativ se realizează în patru tipare.

2.1. Cel mai frecvent *cumva* se plasează după marcatorul propozițional, gruparea *nu cumva* (cu varianta *nu care(a) cumva*) fiind precedată și succedată de particula *să*. Este un tipar care s-a păstrat în româna modernă standard.

- (10) a. *Îngerilor săi porânci-va de tine și în mânilor lor purta-te-vor, să nu cumva să vatâmi de piatră piciorul tău* (CC¹.1567–8: 20^f).
- b. *să nu cumva să tînză mâna sa și să ia și den lemnul vieției și să mânânce* (PO.1582: 3^{<22>}).
- c. *atuncea mai vârtos să nu cumva să stropască în laturi* (ȘT.1644: 27).
- d. *să nu cumva să te dea pârâșul giudecătorului* (NT.1648: 7^r).
- e. *că trimisesă singur craiul un copil den casa sa, să nu cumva să să ispitiască să între în Muldova, întărâtându pre Turci* (CLM.1700–50: 173^v).

f. *Iar acum să nu carea cumva să îndrăznească preotul, sau arhiereul, să înfrunteze pre cineva* (AD.1722–5: 39^r).

2.2. Alt tipar înregistrat în textele vechi românești este cel în care particula de subjonctiv apare numai înaintea marcatorului *nu* [**să_{subj} NU cumva Ø V**].

- (11) a. **Se nu cumva Ø rrapă** ca leul sufletul mieu, nefiindu cinre a izbavi, nece a scoate (PH.1500–10: 4^v).
- b. **să nu ne cumva Ø aflăm** puindu-ne lui împotivă (CazV.1643: 244^r).
- c. **Păziți-vă să nu cumva Ø dați** rău drept rău, ce pururea să goniți binele unul cătră alalt și cătră toți (CC¹.1567–8: 47^v).
- d. **e aceea foarte amănuntul se se cearce, ca se nu se cumva Ø tâmple** a fi nuntă cu semeție mestecată, cumu se gice cuscrie (Prav.1581: 224^r).
- e. **O, cât să ne teamem de curvie, să nu cumva Ø călcăm** credința logodirei noastre! (CazV.1643: 288^r).
- f. **poruncește să păzească mormântul până a treia zi, să nu cumva Ø vină** ucenicii Lui noaptea să-L fure pre El (NT.1648: 38^v).
- g. **Den care foc au nemerit și pre Matei vodă un glonț de sineț aproape** închietura genunchiului și l-au priceput îndată un paic și au năvălit la scara lui Matei vodă, **să nu cumva Ø cadză** (CLM.1700–50: 270^v).
- h. **Deci vădzând și eu că mi-au răspunsu așe cu scârbă, m-am temut** a mai răspunde, **să nu cumva Ø cad** în vro primejdie a vieții (NL.~1750–66: 204).

2.3. *Nu cumva* apare și în tiparul [**Ø NU cumva să_{subj} V**] utilizat și în româna actuală.

- (12) a. **Zi amu să întărească mormântul până a treia zi, doară nu cumva să vie** ucenicii lui noaptea să fure el (CC¹.1567–8: 211^r).
- b. **Pentr-aceea, feriți-vă de păcate ca de un șearpe veninat, ca nu cumva să te mușce** cu veninul păcatelor și să te omoară cu munca de veaci (CazV.1643: 340^r).
- c. **cu toată osârdiia și frica lui Dumnedzău să slujască și nu cumva să lase ceva** (ȘT.1644: 23).
- d. **Când vei fi chemat de cineva la nuntă, nu șădea la locul cel dentiu,** ca **nu cumva să fie chemat** altul mai cinstit de tine (NT.1648: 88^v).
- e. **Și pentru aceasta zice Sfânta Scriptură și acum ca nu cumva să întinză mâna sa și va lua din lemnul vieții și va mânca și va trăi în veaci** (AD.1722–5: 205^r).

2.4. Al patrulea tipar în care *cumva* (cu varianta *care(a) cumva*) este postpus formei verbale: [**să_{subj} NU V cumva**] este înregistrat din a doua jumătate a secolului 17.

- (13) a. *nu dareți sfânta cânilor, nece vărsareți mărgăritarele voastre înaintea porcilor să nu le calce cumva supt picioarele lor și întorcându-să, să nu rumpă pre voi* (NT.1648: 9^r).
- b. *să nu să treacă cumva cu uitarea, de unde este părăsit* (CLM.1700–50: 158^v).
- c. *Iar filosoful le-au zis: rogu-vă, tăceți, să nu vă priceapă carea cumva dumnezeii că sânteți aici, că adevărat vă va cufunda* (AD.1722–5: 148^v).

2.5. Rar, dar pe parcursul întregii perioade, în diferite tipare enumerate, în locul lui *cumva* este folosit *cândva*.

- (14) a. *Ca prevind, să privească și să nu vază și auzind, să auză și să nu înțeleagă; să nu cândva să să întoarcă și să să iarte păcatele lor* (NT.1648: 45^r).
- b. *se nu cândva Ø dzică păgânrii: «Iu<o> e Dumnedzău lor?»* (PH.1500–10: 99^r).
- c. *Și spre mâni să Te ia, să nu cândva Ø poticnești de piatră piciorul Tău* (NT.1648: 71^r).

În limba română veche (secolele 16–18) sunt utilizate patru tipare negative cu intensificatorul *cumva*. Numărul de ocurențe din textele cercetate sunt înfățișate în tabelul de mai jos.

	I să nu <i>cumva</i> să V	II să nu <i>cumva</i> Ø V	III nu <i>cumva</i> să V	IV să nu V <i>cumva</i>
PH.1500–10	–	5	–	–
CC ¹ .1567–8	2	2	1	–
Prav.1581	–	2	–	–
PO.1582	1	1	–	–
CazV.1643	–	8	1	–
ȘT.1644	2	–	3	–
NT.1648	14	7	2	2
CLM.1700–50	5	1	–	–
ACT.1709	1	–	–	–
AD.1722–5	2	–	1	1
NL. ~1750–66	–	1	–	–
	27	27	8	3

Spre sfârșitul secolului 18 până în secolul 20 structurile negative care integrează pe *cumva* sunt slab reprezentate. Atât în textele religioase (15.a–b;

15.e–f), cât și în cele beletristice (15.c–d) este utilizat doar tiparul [Ø NU *cumva* să_{subj} V] (*supra* 2.3).

- (15) a. *Luați aminte, ca nu cumva să uitați așezământul Domnului Dumnezeului nostru* (BBJ.1795: 162).
 b. *iar voi nu cumva să mă întâmpinați pre mine* (BBJ.1795:229).
 c. *trăgând cu coada ochiului ca nu cumva să înțeleagă copiii* (CĂRTARESCU.1996).
 d. *Sunt sfătuit nu care cumva să plonjez* (C.T.POPESCU.1998).
 e. *mă tem de el, ca nu cumva să vină și să mă lovească pe mine* (BB.2001: 36).
 f. *Nu cumva să ne înghită pământul!* (BB.2001: 168).

Numai rar, în situația în care se redă vorbirea directă, iar subjontivul are valoare de imperativ (subjontivul hortativ) se înregistrează tiparul [să_{subj} NU *cumva* să_{subj} V] (*supra* 2.1).

- (16) a. *Cu bărbatul fiind, să nu cumva să se smintească. Și împreună lăcuind, să nu cumva să stărpească* (BBJ.1795: 822).
 b. *Să nu cumva să ne ajungă!* (TEODOREANU.1924).
 c. *Să nu cumva să te prind pe-afară!* (TEODOREANU.1924).

Tiparul II [să nu *cumva* Ø V], destul de frecvent utilizat în textele secolelor 16–17, nu mai este folosit în limba română modernă.

Cumva (și perechea lui *cândva*) ocupă poziții oscilante în structura cu verbul la subjontiv, plasându-se după particula *să* și negatorul *nu*, dar neimpunând întotdeauna repetarea particulei chiar dacă *cumva* (*cândva*) se află la stânga formei verbale.

SURSE

- ACT.1709: Antim Ivireanul, *Chipurile Vechiului și Noului Testament*. Ed.: Antim Ivireanul, *Opere*, ed. G. Ștrempel, București, Minerva, 1972, p. 240–321.
 AD.1722–5: Antim Ivireanul, *Didahii*. Ed.: Antim Ivireanul, *Opere*, ed. G. Ștrempel, București, Minerva, 1972, p. 1–238.
 BB.1688: *Biblia*. Ed.: *Biblia adevărată Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești, București, Editura Institutului Biblic, 1977.
 BBJ.1795: *Biblia de la Blaj* (1975) versiune on-line, ediție jubiliară, Roma, 2000.
 C.T.POPESCU.1998: Cristian Tudor Popescu, *Copiii fiarei*, București, Editura Polirom, 1998.

- CazV.1643: Varlaam, *Cazania*, ed. J. Byck, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1943.
- CĂRTĂRESCU.1996: Mircea Cărtărescu, *Orbitor. Aripa stângă*, București, Editura Humanitas, 1996.
- CC¹.1567: Coresi, *Tâlcul Evangheliilor*. Ed.: Coresi, *Tâlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. V. Drimba, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 31–187.
- CLM.1700–50: Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*. Ed.: M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 41–201.
- CNM.1700–50: Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*. Ed.: M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 241–274.
- DÎ: *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gh. Chivu, M. Georgescu, M. Ioniță, Al. Mareș, Al. Roman-Moraru, București, Editura Academiei Române, 1979.
- FD.1592–604: *Floarea darurilor*. Ed. Alexandra Roman Moraru, București, Minerva, 1996 (*Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, 1), p. 119–82.
- MC.1620: M. Moxa, *Cronograf*. Ed.: Mihail Moxa, *Cronica universală*, ed. G. Mihăilă, București, Minerva, 1989, p. 95–223.
- NL.~1750–66: Ion Neculce, *Letopisețul*. Ed.: Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. I. Iordan, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, ed. a II-a, 1959, p. 31–388.
- NT.1648: *Noul Testament*. Ed. Alba Iulia, Reîntregirea, 1998.
- PH.1500–10: *Psaltirea Hurmuzaki*, ed. I. Gheție and M. Teodorescu, București, Editura Academiei Române, 2005.
- PO.1582: *Palia de la Orăștie*. Ed. V. Pamfil, București, Editura Academiei, 1968.
- Prav.1581: *Pravila ritorului Lucaci*. Ed. I. Rizescu, București, Editura Academiei, 1971, p. 161–183.
- Sind.1703: *Sindipa*. Ed. M. Georgescu, București, Minerva, 1996 (*Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, 1), p. 249–315.
- ȘT.1644: *Șapte taine a besearecii, Iași, 1644*. Ed. I. Mazilu, Iași, Editura Universitatii „Alexandru Ioan Cuza”, 2012, p. 173–259.
- TEODOREANU.1924: Ionel Teodoreanu, *La Medeleni*, [Vol.] I–III, București, Cartea Românească, 1985.
- ULM.~1725: Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*. Ed. P. P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, p. 57–210.

BIBLIOGRAFIE

- Avram, Mioara, 1978, „Negații auxiliare devenite negații suficiente în limba română actuală”, *Studii și cercetări lingvistice*, 29, p. 497–502.

- Avram, Mioara, 2007, (ed), *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române.
- Chivu, Gh., Gabriela Pană Dindelegan, Adina Dragomirescu, Isabela Nedelcu, Irina Nicula (eds.), 2012, *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, București, Editura Academiei Române.
- Ciompec, Georgeta, 1969, „Observații asupra exprimării negației în limba română din secolele al XVI-lea–al XVIII-lea”, *Studii și cercetări lingvistice*, 20, p.: 197–209.
- Dimitrescu, Florica (ed.), 1978, *Istoria limbii române. Fonetica. Morfosintaxă. Lexic*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Dominte, Constantin, 2003, *Negația în limba română*, București, Editura Fundației «România de Măine»
- Iordan, Iorgu, 1947, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*. Ediția a II-a, București, Socec.
- Manoliu-Manea, Maria, 1968, *Sistematica substitutelor din limba română contemporană standard*, București, Editura Academiei.
- Mîrzea Vasile, Carmen, 2012, *Eterogenitatea adverbului românesc. Tipologie și descriere*, București, Editura Universității din București.
- Rizescu, I., 2007, „Afirmatia și negația”, în Avram 2007, p.7–23.
- Stan, Camelia, 2013, „O sintaxă diacronică a limbii române vechi”, București, Editura Universității din București.
- Zamfir, Dana-Mihaela, 2005, *Morfologia verbului în daco-româna veche (secolele al XVI-lea–al XVII-lea)*, vol. I, București, Editura Academiei Române.
- Zamfir, Dana-Mihaela, 2007, *Morfologia verbului în daco-româna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, vol. II, București, Editura Academiei Române.

SIGLE

- DA/DLR: *Dictionarul limbii române*. Tomul I, partea II: C, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1940
- GALR 2005/2008: Valeria Guțu Romalo (ed.), *Gramatica limbii române*. I Cuvântul, II Enunțul, București, Editura Academiei Române.

Dana MANEA
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București